

СЕМАНТЫКА БЕЛАРУСКІХ ПАРЭМІЙ З КАМПАНЕНТАМ ХАЙ (НЯХАЙ)

А.Д.Іванюшава (Мінск, МГЛУ)

У артыкуле даследуецца структура і семантыка беларускіх імператыўных парэмій з кампанентам хай (няхай).

Ключавыя словы: *парэміялагічная адзінка; мадальна-валявая часціца; імператыў, семантыка пабуджэння.*

SEMANTICS OF BELARUSIAN PAROEMIAS WITH COMPONENT ХАЙ (НЯХАЙ)

A.I.Ivanushcheva (Minsk, MSLU)

In the article the structure and semantics of Belarusian imperative paroemias with component хай (няхай) are studied.

Key words: *paroemia unit; modal-volitional particle; imperative; semantics of inducement.*

Парэміі з імператыўнай семантыкай рэпрэзентуюць маральныя арыенціры лінгвакультурнай супольнасці і з'яўляюцца адлюстраваннем каштоўнаснай карціны свету любога этнасу. Яны з'яўляюцца сродкам мадэліравання паводзін нацыі, носяць дыдактычны характар, прызначаны для пераканання, перасцярогі, забароны. Таму маюць спецыфіку і ў структуры, і ў семантыцы. Мэта даследавання – выявіць корпус беларускіх парэмій з кампанентам *хай (няхай)* і тыпізаваць іх. Матэрыялам даследавання паслужылі 83 парэміі з выдання “Прыказкі і прымаўкі” [1].

Як правіла, беларускія парэміі маюць структуру сказа, што робіць магчымым іх аналіз як асобных сінтаксічных адзінак. У працэсе даследавання была заўважана тэндэнцыя ўжывання імператыўных парэмій у форме двухсастаўных абагульнена-асабовых сказаў з канструкцыяй “мадальна-валявая часціца *няхай/хай* + імператыў”. Напрыклад, *Няхай багач дзівіцца, чым худак жывіцца* [1, с. 415]. *Няхай пазнае, пачом фунт ліха* [1, с. 451]. *Няхай мяне той чапае, хто каханне ў сэрцы мае* [1, с. 8]. *Чым яе вадзіць, няхай яе чэрці водзяць* [1, с. 11]. *Чый грэх, няхай таго будзе і пакута* [1, с. 172]. *Няхай ляжыць, месца не пралжыць* [1, с. 190].

Аналіз такіх парэмій паказвае, што найбольш частотным з'яўляецца ўжыванне канструкцыі *няхай/хай* (з'яўляюцца поўнымі сінонімамі) у прэпазіцыі і імператыва 3-й асобы. Менавіта гэтая форма імператыва надае ўсяму выразу значэнне ўскоснага пабуджэння: напрыклад, *Сам сябе не хвалі, няхай людзі пахваляць* [1, с. 337]. *Няхай конь думае, бо вяліку галаву мае* [1, с. 243]. *Няхай вучацца, пад старасць хлеб будзец* [1, с. 176]. *Перабіла свіння пацеры, няхай сама гаворыць* [1, с. 165]. *Няхай будзе з грэчкі мак, калі баба хоча так* [1, с. 46]. *Бачылі вочы, што выбіралі, то цяпер хай не плачуць* [1, с. 50]. Варта адзначыць, што ў сітуацыях ужывання гэтай канструкцыі адрасат не супадае з выканаўцай дзеяння, узгаданага ў закліку: выканаўца дзеяння не з'яўляецца ўдзельнікам маўленчай сітуацыі.

У сказе падобныя канструкцыі знаходзяцца на пачатку. Напрыклад, **Няхай** *тое чорт есць, што бог дасць. Няхай* табе божа паможа, а мне вол. **Няхай** ад бога і табе так дзець, як ён нам дасць [1, с. 153]. **Лепш няхай** адрыгаецца, чымся рагоча у жываце [1, с. 252]. **Няхай** бы яшча гаварылі, каб суседзі былі [1, с. 387]. **Няхай** ён будзе пастол, а ты яго цісні за стол [1, с. 396]. Але не выключна іх ўжыванне і ў другой частцы. Напрыклад, *Не хацеў жыць – хай* ляжыць [1, с. 145]. *Глянё на бога, няхай* возьме скроха [1, с. 156]. *Не зачапай чорта, няхай* спіць [1, с. 162]. *Хто хоча гора зажыць, няхай* ідзе да папа службыць [1, с. 330]. *Дзякуй за пару: няхай* будзе целу направа [1, с. 32]. *Хто з'еў мяса, няхай* грызе і косці [1, с. 249].

Да асноўных значэнняў імператыўнай канструкцыі з *няхай/хай* можна аднесці наступныя:

1) жаданне – адрасант хоча здзяйснення сітуацыі, якая з'яўляецца жаданай для яго, але не залежыць ад чыёй-небудзь волі. Макраполе такіх парэміяў прадугледжвае адсутнасць выканаўцы, бо ён невядомы і звычайна звязаны з вышэйшымі сіламі: **Няхай** так будзе, як добрыя людзі кажуць [1, с. 370]. *Засні, ліха, няхай* дабро ўстане [1, с. 451]. **Няхай** той бядуе, каму грошай трэба [1, с. 477]. **Няхай** не будзе ні мне, ні табе [1, с. 258]. **Няхай** і на нашым рынку будзе кірмаш [1, с. 457]. **Хай** таму дзіцятку язык адваліцца, калі на людзях бацьку няславіць [1, с. 86].

2) пабуджэнне – адрасант імкнецца пабудзіць чалавека, які адсутнічае ў маўленчай сітуацыі, зрабіць пэўнае дзеянне, прымусіць да пэўных паводзін: **Няхай** Касьян прыплюшчыць свае вочы і не глядзіць ні навошта [1, с. 97]. **Няхай** паны не радуецца, прыдзе і на іх радуніца [1, с. 308]. **Няхай** дзеньгі копіць: чорт дзірку найдзець [1, с. 483]. **Няхай** тэй серадзіць, хто на неба глядзіць [1, с. 169]. *Хто цябе так вучыў, то няхай* грошы назад аддасць [1, с. 181]. **Няхай** той глядзіць, хто злажыўшы рукі сядзіць [2, с. 276].

3) неўмяшанне – адрасант паведамляе пра сваё неўмяшанне ў пэўную сітуацыю, якая часта не залежыць ад яго волі: **Няхай** валяецца, свайго дачакаецца, **Няхай** ляжыць, хлеба не просіць [2, с. 189]. **Няхай** мяцеліца круціць, а хто любіць, ту той лупіць [2, с. 51]. *Не буду дзівіцца – няхай* казырыцца [2, с. 343]. *Не слухаў бацька і мацеры, няхай* людзі вучаць [2, с. 135]. *Па маёй смерці няхай* тут хоць выюць чэрці [2, с. 379].

4) дапушчэнне – адрасант робіць спробу пабудзіць адрасата лічыць пэўную сітуацыю дапушчальнай: **Няхай** сабе латы, абы не хваты [2, с. 269]. **Няхай** сабе й дурань, абы не злодзей [2, с. 240]. **Няхай** муж будзе, як шкарпэтка, абы жонка была, як кветка [2, с. 60]. **Няхай** сабе брэшуць, хоць завуюць [2, с. 387]. **Няхай** лаюць у вочы, чым за вочы [2, с. 395]. **Хай** смяецца, каму добра живеца [2, с. 402].

Такім чынам, самай прадуктыўнай групай парэміялагічных канструкцый з часціцамі *няхай/хай* з'яўляецца тая, якая рэпрэзентуе сувязь здзяйснення сітуацыі

пры адсутнасці прамога адрасата, але пры дапамозе вышэйшых сіл (25 адзінак), што адлюстроўвае самабытнасць святапогляду беларусаў. Варта адзначыць і значную колькасць парэмій, якія маніфестуюць сітуацыі закліку да дзеяння 3-й асобы на здзяйсненне асабістага жадання (21 адзінка).

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Прыказкі і прымаўкі: у 2 т./склад. М. Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Т. 1. – 559 с.; Т. 2. – 616 с.